

MJERENJE AGRESIVNOGA I PROSOCIJALNOGA PONAŠANJA ŠKOLSKE DJECE: USPOREDBA PROCJENA RAZLIČITIH PROCJENJIVAČA

Gordana KERESTEŠ
Filozofski fakultet Zagreb

UDK: 316.62-053.5
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 3. 2005.

Cilj ovoga rada bio je usporediti različite mjere agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja školske djece. Podaci o dječjem ponašanju prikupljeni su od učenika viših razreda osnovnih škola, njihovih roditelja, vršnjaka iz razreda i razrednika. Kod procjena agresivnoga ponašanja svih pet upotrijebljenih mjera (samoprocjene, procjene vršnjaka, procjene razrednika, procjene majki, procjene očeva) bilo je u značajnim međusobnim korelacijama. Kod prosocijalnoga ponašanja samoprocjene su značajno korelirale jedino s procjenama očeva, dok su sve ostale mjere bile u značajnim međusobnim korelacijama. Kod agresivnoga ponašanja sve su korelacije bile više nego kod prosocijalnog. Analizom slaganja različitih procjenjivača u identificiranju djece koja su najviše, odnosno najmanje, agresivna i prosocijalna potvrđeni su rezultati korelacijskih analiza, ali su uz samoprocjene vršnjačke procjene također pokazale slabije podudaranje s ostalim mjerama. U skladu s očekivanjem i ranijim empirijskim nalazima, svih pet procjenjivača dječake je procijenilo agresivnijima i manje prosocijalnima od djevojčica. U raspravi su razmotrene prednosti i nedostaci svake od primijenjenih mjera, a naglašene su i praktične implikacije dobivenih rezultata i važnost ispitivanja ponašanja u različitom kontekstu.

Ključne riječi: osnovnoškolska djeca, agresivnost, prosocijalno ponašanje, situacijska specifičnost, spolne razlike

Gordana Keresteš, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: gordana.kerestes@ffzg.hr

Agresivnost i nasilje među djecom u osnovnoj školi sve su veći problemi u zemljama zapadnog svijeta, uključujući i Hrvatsku (Bilić i Karlović, 2004.; Charach i sur., 1995.; Craig i Pepler, 1997.; Elez, 2003.; Fields i McNamara, 2003.; Olweus, 1991.; 1998.). Rezultati nekih istraživanja pokazuju kako je od svih vršnjačkih ponašanja agresivnost ono koje osnovnoškolsku djecu uznemiruje u najvećoj mjeri (Safran i sur., 1994.). Nastavnici takvo ponašanje također procjenjuju ometajućim i jednim od izvora problema u svom radu (Keresteš, 2004.; Poulou i Norwich, 2000.; Stephenson i sur., 2000.). Premda se u razmatranjima dječje agresivnosti najveća zabrinutost obično izražava prema neposrednim posljedicama agresivna ponašanja (kako za žrtvu, tako i za agresora i ostale sudionike agresivnih epizoda), problem dječje agresivnosti dobiva još veće razmjere promatra li se u svjetlu dugoročnih posljedica do kojih može dovesti. Istraživanja pokazuju kako je agresivnost u dječjoj dobi povezana s maloljetničkom delinkvencijom i kriminalitetom u odrasloj dobi, školskim neuspjehom i preranim napuštanjem školovanja, maloljetničkim trudnoćama, zlouporabom droga, nezaposlenošću, nasiljem u partnerskim i obiteljskim vezama te drugim nepovoljnim razvojnim ishodištima (Farrington, 1994.; Haapsalo i sur., 2000.; Huesmann i sur., 1984.; Parker i Asher, 1987.; Stattin i Magnusson, 1989.; Tremblay i sur., 1992.). Stoga ne iznenađuju veliki naponi koje suvremena društva ulažu u pokušaje suzbijanja i/ili smanjenja dječje agresivnosti i nasilja.

Razvojna istraživanja pokazuju kako je osnovnoškolska dob ne samo jedno od najvažnijih razdoblja u razvoju agresivnosti nego i period u kojem postoje najveće mogućnosti preventivnoga i intervencijskoga djelovanja. Evaluacije raznih programa namijenjenih smanjenju dječje agresivnosti pokazuju kako su intervencije u osnovnoškolskoj dobi učinkovitije od onih u ranijim ili u kasnijim razdobljima života (August i sur., 2001.; Brownell i Walter-Thomas, 2001.; Eron i sur., 2002.; Fields i McNamara, 2003.; Olweus, 2001.; Teglasi i Rothman, 2001.). Što se tiče razvoja agresivnosti, u osnovnoškolskoj dobi događaju se značajne promjene i u načinima izražavanja agresije i u prevladavajućoj motivaciji za takvo ponašanje. Dok se u predškolskoj dobi agresivnost najčešće izražava izravnim fizičkim i verbalnim ponašanjima, u ranoj školskoj dobi takva ponašanja sve više ustupaju mjesto indirektnim, prikrivenim i sofisticiranijim načinima nanošenja povrede drugima. K tome, kod djece predškolske dobi prevladava instrumentalna agresivnost, kod koje je agresivno ponašanje sredstvo ili instrument za ostvarenje nekoga neagresivnog cilja (npr. posjedovanje igračke), dok je kod djece osnovnoškolske dobi agresivnost sve češće motivirana neprijateljskim namjerama prema drugima (Coie i Dodge, 1997.).

Kod djece školske dobi razlikuje se i reaktivna agresivnost od proaktivne. Pod reaktivnom agresivnošću razumijeva se agresivno ponašanje koje se javlja kao reakcija na određene situacijske uvjete, najčešće neku prijetnju, provokaciju ili sprječavanje postizanja cilja. Takvo je ponašanje obično praćeno intenzivnim fiziološkim uzbuđenjem i snažnom emocijom srdžbe, a po svojoj je naravi pretežno hostilno i interpersonalno. Za razliku od toga, o proaktivnoj agresivnosti govori se ako do agresivna ponašanja dođe zbog anticipacije nekoga poželjnog cilja (koji se može ostvariti agresivnim ponašanjem), bez provokacije te uz znatno slabije fiziološko uzbuđenje (Crick i Dodge, 1996.; Dodge, 1991.; Dodge i Coie, 1987.; Little i sur., 2003.; Poulin i Boivin, 2000.). Pojam reaktivne agresivnosti djelomično se preklapa s pojmovima emocionalne, impulzivne i hostilne agresije, dok je proaktivna agresivnost slična pojmu instrumentalne agresije. Proaktivno agresivnu djecu Dodge je slikovito opisao kao onu koja su "problem za druge", a reaktivno agresivnu kao onu kojoj su "druga djeca problem" (Dodge, 1991., str. 201).

Agresivno ponašanje često se ispituje zajedno s prosocijalnim ponašanjem, pri čemu se ta dva oblika ponašanja smatraju suprotnima i međusobno isključivima. Općenito, agresivnim se ponašanjem smatra svako ponašanje izvedeno s namjerom da se nekomu ili nečemu nanese bilo kakva povreda ili šteta (Coie i Dodge, 1997.), dok se prosocijalno ponašanje najčešće određuje kao ponašanje kojemu je cilj drugomu pomoći ili učiniti neku korist (Eisenberg i Miller, 1990.; Eisenberg i Mussen, 1990.; Raboteg-Šarić, 1995.). Istraživanja odrednica i korelata tih dviju vrsta ponašanja pokazuju da su njihove povezanosti s drugim varijablama u pravilu suprotnoga smjera, što podržava gledište o njihovoj suprotnosti i međusobnoj isključivosti (pregled tih istraživanja može se naći u Keresteš, 2002.). Jedna od varijabli čija se povezanost s agresivnim i prosocijalnim ponašanjem najviše ispitala jest spol. Rezultati velikoga broja istraživanja pokazuju postojanje dosljednih spolnih razlika u agresivnom i prosocijalnom ponašanju i u djetinjstvu i u odrasloj dobi, pri čemu su dječaci i muškarci agresivniji (osobito kad je riječ o otvorenim i direktnim oblicima agresije), dok djevojčice i žene imaju izraženije prosocijalno ponašanje (pregledi i metaanalize spolnih razlika u agresivnom i prosocijalnom ponašanju mogu se pronaći u Archer, 2004.; Coie i Dodge, 1997.; Eisenberg i Miller, 1990.; Eisenberg i Mussen, 1990.; Keresteš, 2002.; Raboteg-Šarić, 1995.; Tremblay, 1991.).

Premda odnos između agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja nije posve jednostavan i postoje neslaganja teoretičara i istraživača oko toga (Eisenberg i Miller, 1990.; Eisenberg

i Mussen, 1990.; Eron i Huesmann, 1984.; Tremblay, 1991.), intervencijski programi, kojima je cilj smanjiti dječju agresivnost i nasilje, vrlo često uključuju poticanje razvoja djetetovih prosocijalnih vještina, polazeći od pretpostavke kako će se razvojem prosocijalnoga ponašanja smanjiti agresivno ponašanje. O važnosti istodobnoga razmatranja agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja govore i rezultati istraživanja u kojima su se promatrali razvojni ishodi kod agresivne djece s različito razvijenim prosocijalnim vještinama. Ta su istraživanja pokazala kako je uz jednaku razinu agresivnosti vjerojatnost nepovoljnih razvojnih ishoda to veća što su slabije razvijene djetetove prosocijalne vještine (Tremblay, 1991.). Zbog svega rečenog agresivnom i prosocijalnom ponašanju djece školske dobi istraživači i praktičari pridaju sve veću pozornost, a jedno od temeljnih pitanja kojim se pritom bave odnosi se na problem njihova mjerenja. Valjano mjerenje dječjega agresivnog ponašanja, koje omogućuje identifikaciju agresivne djece, jedan je od glavnih preduvjeta i početnih koraka svake intervencije. U procesu identifikacije agresivne djece koja su osobito rizična za budući razvoj veliku važnost ima i mjerenje prosocijalnoga ponašanja, jer su se, kao što je navedeno, najrizičnijom pokazala agresivna djeca sa slabo razvijenim prosocijalnim vještinama. Osim u fazi identifikacije rizične djece (odnosno djece kojoj je najpotrebnija intervencija), mjerenje i praćenje agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja nužno je i u evaluaciji učinkovitosti mjera koje se poduzimaju zato da bi se smanjila dječja agresivnost i njezine štetne posljedice. Ukratko, razvoj valjanih, pouzdanih i ekonomičnih mjera dječjega agresivnog i prosocijalnog ponašanja jedan je od temeljnih preduvjeta razvoja ovoga područja istraživanja i praktične djelatnosti.

Najčešće metode kojima se služe i istraživači i praktičari za mjerenje djetetova agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja jesu procjene osoba koje dobro poznaju dijete (majke, očevi, vršnjaci, odgojitelji, nastavnici), djetetove samoprocjene te izravna opažanja djetetova ponašanja u prirodnim uvjetima (Coie i Dodge, 1997.; Eisenberg i Mussen, 1990.; Raboteg-Šarić, 1993.). Izravna se opažanja najmanje rabe, u prvom redu zbog njihove neekonomičnosti, ali i zbog toga što rezultiraju podacima o prilično ograničenom i situacijski specifičnom uzorku djetetova ponašanja. Samoprocjene se mogu rabiti tek kod djece školske dobi. Unatoč poznatim slabostima te metode (npr. poteškoće kod opažanja i izvještavanja o vlastitu ponašanju, sklonost davanju socijalno poželjnih odgovora), u novije vrijeme sve se više ističu njezine pozitivne strane, osobito činjenica da se jedino tom metodom može dobiti "pogled iznutra" na promatrana ponašanja, kao i uvid u motive, funk-

cije i ciljeve koje neko ponašanje ima (Little i sur., 2003.). Procjene djetetova ponašanja kako ga vide roditelji, odgojitelji i nastavnici najčešće se prikupljaju raznim upitnicima. Kao najveća prednost roditeljskih izvještaja ističe se dobro poznavanje djeteta, dok se prednost odgojiteljskih i nastavničkih procjena sastoji u poznavanju velikoga broja djece i mogućnosti davanja relativnih procjena djetetova ponašanja, odnosno procjena u odnosu na drugu djecu i/ili tipično ponašanje za neku dob. Vršnjačke procjene najčešće se prikupljaju primjenom sociometrijske tehnike imenovanja unutar određenih skupina djece – primjerice, vrtičke grupe ili školskoga razreda. Djetetova socijalna ponašanja, uključujući i agresivno i prosocijalno, u najvećoj mjeri dolaze do izražaja upravo u interakcijama s vršnjacima, zbog čega velik broj autora vršnjake ističe kao vrijedan izvor informacija (npr. Crick i Grotpeter, 1995.). Samo prikupljanje vršnjačkih procjena vremenski je ekonomično, ali je njihova obradba zahtjevna i dugotrajna. Ukratko, svaka od metoda prikupljanja podataka o djetetovu agresivnom i prosocijalnom ponašanju ima svojih prednosti i nedostataka, a jedno od pitanja kojima se istraživači bave odnosi se na njihovu usporedbu i određivanje stupnja slaganja podataka dobivenih različitim metodama. U ovom radu uspoređene su četiri najčešće mjere agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja školske djece: samoprocjene, procjene vršnjaka, procjene nastavnika te procjene roditelja (zasebno majki i očeva).

Uobičajena metodološko-analitička strategija kojom se istraživači koriste u uspoređivanju sličnosti i razlika različitih mjera dječjega ponašanja sastoji se od korelacijskih analiza i utvrđivanja postotaka slaganja (Achenbach i sur., 1987.; Greenar, 2000.; McEvoy i sur., 2003.; McNeilly-Choque i sur., 1996.; Pakaslahti i Keltikangas-Järvinen, 2000.; Molina i sur., 1998.). Korelacijskim analizama promatranom ponašanju pristupa se dimenzionalno i utvrđuje se sukladnost u variranju i postotak zajedničke varijance različitih mjera istoga ponašanja (ili procjena različitih procjenjivača). Mjere postotnoga slaganja u podlozi imaju kategorijalan (za razliku od dimenzionalnoga) pristup. One se najčešće primjenjuju za određivanje stupnja slaganja procjenjivača u svrstavanju djece u određene kategorije (npr. skupinu djece s najizraženijim i skupinu djece s najmanje izraženim promatranim ponašanjem). U analizi sličnosti i razlika procjena procjenjivača u ovom radu upotrijebljena su oba analitička pristupa. Za razliku od ranijih istraživanja, u kojima se agresivno i prosocijalno ponašanje ispitivalo odvojeno, u ovom istraživanju istodobno se razmatraju obje vrste djetetova ponašanja, što nam omogućuje izravnu usporedbu razlika u stupnju slaganja različitih procjenjivača

za te dvije vrste ponašanja. Cilj ovoga rada bio je utvrditi korelacije između različitih mjera agresivnoga, odnosno prosocijalnoga ponašanja te odrediti stupanj slaganja u identifikiranju najjače i najmanje agresivne i prosocijalne djece na temelju svake od primijenjenih mjera. K tome, za svaku je mjeru provjerena sposobnost razlikovanja skupina dječaka i djevojčica, za koje je poznato da se razlikuju po agresivnom i prosocijalnom ponašanju.

METODA

Sudionici

Ovaj rad temelji se na dijelu podataka prikupljenih u okviru poticajnoga projekta za znanstvene novake "Rat, dječje socijalno ponašanje i uloga obitelji", koji je od 1998. do 2000. godine financiralo Ministarstvo znanosti i športa RH (Keresteš, 2002.). Istraživanjem su obuhvaćena djeca iz 31 razrednog odjeljenja od 6. do 8. razreda dviju osnovnih škola iz Osijeka i jedne iz Varaždina, prosječne dobi od 13 i pol godina (dob većine djece kretala se u rasponu od 12 do 15 godina). Ukupno je u obuhvaćena razredna odjeljenja bilo upisano 926 djece, od kojih je na dan ispitivanja u školama bilo prisutno 842 djece (91%), podjednako dječaka (430) i djevojčica (412). Osim od djece, podaci su prikupljeni i od 29 razrednika (za 803 od 842 djece, tj. 95%) te od 574 majke (68%) i 504 oca (60%).

Mjere

Za obje vrste dječjega ponašanja upotrijebljeno je pet mjera: (a) samoprocjene, (b) procjene vršnjaka (tehnika imenovanja), (c) procjene razrednika, (d) procjene majke te (e) procjene oca.

Dječje samoprocjene agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja

Samoprocjene agresivnoga ponašanja mjerene su skalom agresivnosti konstruiranom za potrebe projekta "Rat, dječje socijalno ponašanje i uloga obitelji". Skala se sastoji od 15 čestica kojima se mjeri reaktivna (7 čestica, npr. *Kad se netko šali na moj račun, obračunam se s njim*) i proaktivna (8 čestica, npr. *Volim prijetiti drugoj djeci*) agresivnost. Uz svaku česticu dijete treba označiti koliko se često ponaša na opisani način (od 1 – nikad se tako ne ponašam, do 4 – uvijek se tako ponašam). Premda se za svakog učenika može izračunati poseban rezultat za reaktivnu i proaktivnu agresivnost, u ovom radu određen je samo ukupan rezultat na skali agresivnosti, koji je formiran kao prosjek rezultata na svih 15 čestica. Mogući raspon za samoprocjene agresivnosti stoga se kreće od 1 do 4,

pri čemu viši rezultat govori o većoj učestalosti agresivnoga ponašanja. Unutarnja konzistentnost skale agresivnosti (Cronbach alfa) iznosi .89.

Samoprocjene prosocijalnoga ponašanja prikupljene su modificiranim oblikom upitnika altruizma Zore Raboteg-Šarić (1993.), koji su već prije primijenili i provjerili njegove metrijske karakteristike Vizek-Vidović i suradnici (Vizek-Vidović i sur., 1999.; 2001.). Modificirana skala sadrži 15 čestica (npr. *Pomogao sam prijatelju tražiti izgubljenu stvar, iako mi se žurilo kući*), uz koje ispitanik na ljestvici od 4 stupnja označuje koliko se često ponaša na opisani način (od 1 = nikad do 4 = uvijek). Ukupni rezultat formiran je kao prosječni rezultat na svim česticama i kreće se u rasponu od 1 do 4, pri čemu veće vrijednosti govore o većem stupnju prosocijalnoga ponašanja. Koeficijent unutarnje konzistentnosti (Cronbach alfa) iznosi .83.

Roditeljske procjene dječjega agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja

Roditeljske procjene djetetova agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja prikupljene su Upitnikom o djetetovu ponašanju, koji je također konstruiran za potrebe projekta "Rat, dječje socijalno ponašanje i uloga obitelji". Agresivno ponašanje ispitano je pomoću 5 čestica (npr. *Moje dijete voli se svađati*), a prosocijalno pomoću 3 (npr. *Moje dijete voli pomagati drugima*). Očevi i majke nezavisno su procjenjivali učestalost opisanih oblika djetetova ponašanja na skali od 1 (nikad se tako ne ponaša) do 4 (uvijek se tako ponaša). Ukupni rezultati za majčine, odnosno očeve, procjene djetetova agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja formirani su kao prosječne procjene na odgovarajućim česticama. Tako formirani ukupni rezultati mogu se kretati u rasponu od 1 do 4, pri čemu veće vrijednosti govore o većem stupnju djetetova agresivnoga, odnosno prosocijalnoga, ponašanja. Za djetetovo agresivno ponašanje unutarnja konzistencija (Cronbach alpha) i majčinih i očevih procjena iznosi .74. Unutarnja konzistencija roditeljskih procjena djetetova prosocijalnoga ponašanja niža je te za majke iznosi .54, a za očeve .59.

Nastavničke procjene dječjega agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja

Za svakog učenika iz svoga razreda razrednik je na ljestvici od 1 (nikad) do 4 (uvijek) procijenio učestalost 5 agresivnih (npr. *Kad ga netko izaziva, posvađa se s njim*) i jednoga prosocijalnog ponašanja (*Spremno je drugima pružiti pomoć*). U tu svrhu unaprijed je pripremljeno 6 popisa učenika iz svakoga razreda (po jedan za svaki mjereni oblik ponašanja), s ljestvicom procjene učestalosti ponašanja pokraj imena svakog u-

čenika. Ukupna nastavnička procjena djetetova agresivnoga ponašanja izračunana je kao prosjek procjena danih za 5 ponuđenih oblika agresivnoga ponašanja, dok je nastavnička procjena prosocijalnoga ponašanja mjera koja se sastoji od jedne čestice. I za agresivno i za prosocijalno ponašanje rezultati se kreću između 1 i 4, a veći upućuju na djetetovu veću sklonost agresivnom, odnosno prosocijalnom, ponašanju. Koeфицијент unutarne konzistentnosti nastavnčkih procjena agresivnoga ponašanja (Cronbach alfa) iznosi .92, dok se za prosocijalno ponašanje ne može odrediti jer je riječ samo o jednoj čestici.

Vršnjačke procjene agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja

Procjene agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja očima vršnjaka prikupljene su sociometrijskim postupkom imenovanja. Upotrijebljeno je pet kriterija za procjenu agresivnoga ponašanja i jedan za procjenu prosocijalnoga ponašanja, koji su bili isti kao i kod procjena nastavnika. Za svaki od tih šest oblika ponašanja svaki je učenik trebao imenovati (napisati imena i prezimena) po troje učenika iz razreda koji se ponašaju na opisan način. Analiza vršnjačkih procjena provedena je prema postupku koji su razvili Coie i Dodge (1983.). Za svakog je učenika najprije izračunano koliko je puta imenovan unutar svakoga kriterija, a potom su te vrijednosti standardizirane (pretvorene u z-vrijednosti) unutar razreda kako bi se eliminirao utjecaj veličine razreda. Rezultati za pet kriterija agresivnoga ponašanja zatim su zbrojeni i restandardizirani. Kako bi se izbjegle negativne standardizirane vrijednosti, rezultatu svakog učenika pribrojena je vrijednost 3. Unutarnja konzistencija vršnjačkih procjena agresivnoga ponašanja (Cronbach alfa) iznosi .95, dok se za procjene prosocijalnoga ponašanja ne može odrediti jer je riječ o mjeri od samo jedne čestice.

Postupak

Uz Ministarstvo prosvjete i športa RH, koje je financiralo projekt, istraživanje je odobrilo i Etičko povjerenstvo Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu te ravnatelji i stručni suradnici obuhvaćenih škola. Podaci od učenika prikupljeni su u vrijeme redovite nastave u školama. Osim o vlastitu agresivnom i prosocijalnom ponašanju te agresivnom i prosocijalnom ponašanju vršnjaka iz razreda, djeca su izvještavala i o svojim ratnim iskustvima te roditeljskom ponašanju i obiteljskoj klimi, ali podaci o tim varijablama nisu obuhvaćeni ovim radom. Postupak primjene svih upitnika trajao je nešto manje od dva školska sata. Roditeljima su upitnici poslani kući po djeci, u zalijepljenim omotnicama, zajedno s pismom

u kojem im je objašnjena svrha i postupak istraživanja te su zamoljeni za suradnju. Djeci je objašnjeno što se nalazi u o-motnicama i zamoljena su da ih ne otvaraju. Ispunjene upit-nike roditelji su po djetetu trebali vratiti u školu u roku od 7 dana (dijete ih je trebalo predati školskom psihologu također u zalijepljenoj omotnici). Od ukupno 842 ispitane djece, ispunjene upitnike jednog ili oba roditelja vratilo je njih 523 (62%). Nastavničke su procjene prikupljene uz pomoć škol-skih psihologa. Psiholozi su razrednicima obuhvaćenih raz-rednih odjeljenja dali liste procjena dječjega agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja, objasnili im kako ih trebaju ispu-njavati te ih zamolili da ih ispunjene vrate u roku od 7 dana. Samo dvoje od ukupno 31 razrednika nije dalo procjene dje-tetova ponašanja.

REZULTATI

Spolne razlike u agresivnom i prosocijalnom ponašanju

● TABLICA 1
Aritmetičke sredine i standardne devijacije za pet mjera agresiv-noga i prosocijalnoga ponašanja djevojčica i dječaka te značajnost spolnih razlika

U Tablici 1 prikazane su aritmetičke sredine i standardne de-vijacije agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja djevojčica i dječaka za svaku od pet upotrijebljenih mjera, kao i rezultati testiranja značajnosti spolnih razlika. Vidi se kako su svi procjenjivači dječake procijenili agresivnijima i manje prosocijal-nima od djevojčica. Kako se vidi iz t-omjera, spolne razlike u agresivnosti osobito su izražene u samoprocjenama te procje-nama vršnjaka i nastavnika, a spolne razlike u prosocijalnom ponašanju u procjenama majki, nastavnika i vršnjaka.

	Djevojčice		Dječaci		T	DF	p
	M	SD	M	SD			
Agresivno ponašanje							
Samoprocjene	1.53	.39	1.87	.54	10.35	840	.000
Procjene vršnjaka	2.60	.46	3.37	1.17	12.36	840	.000
Procjene nastavnika	1.36	.47	1.86	.73	11.45	803	.000
Procjene majki	1.43	.33	1.63	.45	5.88	572	.000
Procjene očeva	1.45	.37	1.56	.42	3.14	502	.002
Prosocijalno ponašanje							
Samoprocjene	2.64	.44	2.48	.49	-4.90	840	.000
Procjene vršnjaka	3.26	1.13	2.84	.84	-6.23	840	.000
Procjene nastavnika	3.19	.75	2.80	.84	-6.98	803	.000
Procjene majki	3.38	.48	3.06	.55	-7.45	572	.000
Procjene očeva	3.35	.50	3.07	.58	-5.59	502	.000

Konvergentnost različitih mjera agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja

U Tablici 2 prikazane su interkorelacije pet mjera agresivnoga (iznad glavne dijagonale) i prosocijalnoga (ispod glavne dija-

● **TABLICA 2**
Pearsonovi koeficijenti
korelacije između pet
mjera agresivnoga
ponašanja (iznad
glavne dijagonale) i
pet mjera prosocijal-
noga ponašanja
(ispod glavne
dijagonale)

gonale) ponašanja, odnosno koeficijenti konvergentne valjanosti različitih mjera istoga ponašanja (Campbell i Fiske, 1959.). Za agresivno ponašanje koeficijenti korelacije kreću se u rasponu od .26 do .70 i svi su značajni uz razinu rizika manju od 1%. Samoprocjene su pritom u najnižim korelacijama s drugim mjerama, dok su najviše korelacije utvrđene između procjena majki i očeva (.70) te nastavnika i vršnjaka (.65). Za prosocijalno ponašanje korelacije variraju između .00 i .65. Samoprocjene prosocijalnoga ponašanja ne koreliraju s procjenama vršnjaka, nastavnika i majki, dok su s procjenama očeva u značajnoj, premda niskoj, korelaciji (.12, $p < .01$). Korelacije između procjena vršnjaka, nastavnika i roditelja kreću se oko .30. Od svih pet upotrijebljenih mjera prosocijalnoga ponašanja u najvišoj su međusobnoj korelaciji procjene očeva i majki (.65). Korelacije među različitim mjerama istoga ponašanja izračunane su i zasebno za uzorke dječaka i djevojčica, ali kako nije bilo razlika među njima u odnosu na korelacije dobivene u ukupnom uzorku, one neće biti prikazane.

	Samoprocjene	Procjene vršnjaka	Procjene nastavnika	Procjene majki	Procjene očeva
Samoprocjene	-	.38** (842)	.34** (803)	.36** (574)	.26** (504)
Procjene vršnjaka	.06 (842)	-	.65** (803)	.46** (574)	.42** (504)
Procjene nastavnika	.00 (803)	.31** (803)	-	.42** (529)	.38** (466)
Procjene majki	.07 (574)	.30** (574)	.33** (529)	-	.70** (496)
Procjene očeva	.12** (504)	.27** (504)	.28** (466)	.65** (496)	-

U zagradama su prikazani brojevi ispitanika.

** $p < .01$.

Identifikacija ekstremnih skupina djece s obzirom na agresivno i prosocijalno ponašanje na temelju različitih mjera

U subuzorku djece čije su agresivno i prosocijalno ponašanje procijenili svi procjenjivači ($N = 466$, od čega 220 dječaka i 246 djevojčica) utvrđen je postotak slaganja različitih procjenjivača u identifikaciji skupina najviše i najmanje agresivne, odnosno prosocijalne djece. U tu svrhu najprije su određene ekstremne skupine najmanje i najviše agresivne, odnosno prosocijalne, djece za svaku od pet upotrijebljenih mjera. Kao kriterij svrstavanja djece u ekstremne skupine uzeto je 10% najviših i najnižih rezultata na svakoj mjeri.

Zbog vezanih rangova, točan broj ovako identificirane djece razlikuje se od mjere do mjere. Pri identificiranju najagresivnije djece vezani rangovi rezultirali su manjim razlikama u broju djece svrstane u tu skupinu na temelju samoprocjena ($n = 44$), procjena vršnjaka ($n = 33$) i nastavnika ($n = 41$), ali nešto većom razlikom u broju djece svrstane u ovu sku-

pinu na temelju procjena majki ($n = 86$) i očeva (također $n = 86$). Kod određivanja skupina djece s najizraženijim prosocijalnim vještinama, vezani rangovi doveli su do još većih razlika u broju djece svrstane u tu skupinu na temelju različitih mjera ($n = 41$ na temelju samoprocjena, $n = 52$ na temelju procjena vršnjaka, $n = 68$ na temelju majčinih procjena, $n = 71$ na temelju očevih procjena te čak $n = 158$ na temelju procjena nastavnika; ovako velik broj djece koju nastavnici smatraju visoko prosocijalnom posljedica je toga što su nastavničke procjene prikupljene samo jednom česticom, pri čemu su za čak 158 djece nastavnici dali najveću procjenu). Veličine skupina najmanje agresivne i najmanje prosocijalne djece određenih na temelju različitih mjera ujednačenije su nego veličine skupina djece koja su najagresivnija i one koja su najviše prosocijalna, uz iznimku skupina određenih na temelju procjena nastavnika. U skupinu najmanje agresivne djece na temelju samoprocjena i procjena majki svrstano je 43 djece, na temelju procjena vršnjaka 48 djece, na temelju procjena očeva 49, a na temelju procjena nastavnika, zbog vezanih rangova, čak 129 djece. U skupinu najmanje prosocijalne djece na temelju samoprocjena svrstano je 44 djece, na temelju procjena vršnjaka 48, na temelju procjena majki 46, na temelju procjena očeva 54, a na temelju procjena nastavnika čak 116. Očito je da su nastavnici na upotrijebljenim mjerama pokazali slabiju osjetljivost za procjenjivanje dječjeg ponašanja od drugih procjenjivača, jer su velik broj djece procijenili jednako. Kod procjena prosocijalnoga ponašanja ova slabija osjetljivost posljedica je toga što je upotrijebljena samo jedna čestica, ali kod procjena agresivnoga ponašanja ona se ne može objasniti isključivo nedostacima upotrijebljene mjere.

Nakon što su na opisan način na temelju svake mjere identificirana najmanje i najviše agresivna i prosocijalna djeca, utvrđen je stupanj slaganja između različitih procjenjivača. Za svakog je procjenjivača (dijete samo, vršnjake iz razreda, nastavnike, majke, očeve) određeno u kolikom se broju slučajeva slaže sa svakim od ostalih procjenjivača u identificiranju djece koja pripadaju ovim skupinama (najagresivnija, najviše prosocijalna, najmanje agresivna, najmanje prosocijalna). To slaganje izraženo je i u postocima u odnosu na maksimalno mogući broj slaganja između 2 procjenjivača, pri čemu maksimalno mogući broj slaganja odgovara ukupnom broju djece u brojčano manjoj skupini. Primjerice, maksimalno mogući broj slaganja između procjena nastavnika i vršnjaka u identificiranju najmanje agresivne djece jest 48. Naime, premda se na temelju nastavničkih procjena čak 116 djece može svrstati u skupinu neagresivne, na temelju procje-

➤ TABLICA 3

Stupanj slaganja različitih procjenjivača u identifikaciji najagresivnije i najviše prosocijalne djece. Brojevi u tablici prikazuju broj djece koja se na temelju procjena dvaju procjenjivača mogu svrstati u istu skupinu (u zagradi je naveden postotak slaganja u odnosu na maksimalno mogući broj slaganja)

na vršnjaka skupina neagresivne djece sastoji se od 48 djece. Stoga maksimalno mogući broj slaganja iznosi 48 i on bi se dobio kada bismo svu djecu koju su vršnjaci proglasili neagresivnom i nastavnici identificirali kao neagresivnu. U tom slučaju možemo govoriti o potpunom, odnosno 100%-tnom slaganju između procjena nastavnika i vršnjaka. Ako ni jedno dijete koje su vršnjaci smatrali neagresivnim nastavnici nisu svrstali u istu kategoriju, možemo govoriti o potpunom neslaganju (odnosno 0% slaganja). Na taj su način određeni postoci slaganja između dvoje procjenjivača unutar svake od četiri skupine djece. Postoci slaganja, kao i apsolutni brojevi slučajeva slaganja za skupine najagresivnije i najviše prosocijalne djece, prikazani su u Tablici 3, a za skupine najmanje agresivne i najmanje prosocijalne djece u Tablici 4.

	Procjene vršnjaka	Procjene nastavnika	Procjene majki	Procjene očeva
Skupina najagresivnije djece				
Samoprocjene	9 (27%)	9 (22%)	22 (50%)	18 (41%)
Procjene vršnjaka		15 (45%)	20 (61%)	19 (58%)
Procjene nastavnika			24 (59%)	18 (44%)
Procjene majki				54 (63%)
Skupina najviše prosocijalne djece				
Samoprocjene	4 (10%)	8 (20%)	8 (20%)	10 (24%)
Procjene vršnjaka		34 (65%)	14 (27%)	11 (21%)
Procjene nastavnika			32 (47%)	32 (45%)
Procjene majki				34 (50%)

➤ TABLICA 4

Stupanj slaganja različitih procjenjivača u identifikaciji najmanje agresivne i prosocijalne djece. Brojevi u tablici prikazuju broj djece koja se na temelju procjena dvaju procjenjivača mogu svrstati u istu skupinu (u zagradi je naveden postotak slaganja u odnosu na maksimalno mogući broj slaganja)

	Procjene vršnjaka	Procjene nastavnika	Procjene majki	Procjene očeva
Skupina najmanje agresivne djece				
Samoprocjene	2 (5%)	14 (33%)	11 (26%)	13 (30%)
Procjene vršnjaka		21 (44%)	6 (14%)	5 (10%)
Procjene nastavnika			13 (30%)	17 (35%)
Procjene majki				25 (58%)
Skupina najmanje prosocijalne djece				
Samoprocjene	3 (7%)	15 (34%)	8 (18%)	9 (21%)
Procjene vršnjaka		22 (46%)	8 (17%)	10 (21%)
Procjene nastavnika			22 (48%)	32 (59%)
Procjene majki				27 (59%)

Rezultati prikazani u Tablicama 3 i 4 uglavnom se slažu s rezultatima korelacijskih analiza. Općenito, samoprocjene su se i u ovim analizama pokazale slabije povezanima s ostalim mjerama, osobito u identificiranju najmanje agresivne i prosocijalne djece (Tablica 4). No važno je također istaknuti kako

su se u ovim analizama, osim samoprocjena, i procjene vršnjaka pokazale manje sukladnima s ostalim mjerama (osobito u utvrđivanju skupina najmanje agresivne i prosocijalne djece), što kod korelacijskih analiza nije bilo. Različiti procjenjivači međusobno se najviše slažu u identificiranju visoko agresivne djece (postoci slaganja kreću se od 22% između samoprocjena i procjena nastavnika do 63% između procjena majki i očeva, pri čemu se u samo dva slučaja radi o slaganju manjem od 40%), a potom u identificiranju visoko prosocijalne djece (postoci slaganja kreću se od 10% između samoprocjena i procjena vršnjaka do 65% između procjena nastavnika i vršnjaka, pri čemu je u 6 od ukupno 10 slučajeva slaganje manje od 40%). U identificiranju najmanje agresivne i prosocijalne djece utvrđena su manja slaganja (kod najmanje prosocijalne djece postoci slaganja kreću se od 7% za samoprocjene i procjene vršnjaka do 59% za procjene majki i očeva te nastavnika i očeva, pri čemu je u 6 od 10 slučajeva slaganje manje od 40%; u identificiranju najmanje agresivne djece postoci slaganja kreću se od 5% za samoprocjene i procjene vršnjaka do 58% za procjene majki i očeva, pri čemu je u 8 od 10 slučajeva slaganje manje od 40%).

Zadnji korak u analizi podataka bilo je izračunavanje broja djece koju je svih pet procjenjivača svrstalo u istu skupinu s obzirom na izraženost agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja. Ovom analizom utvrđeno je da samo dva dječaka (i ni jednu djevojčicu) svi procjenjivači smatraju visoko agresivnima, ni jedno dijete visoko prosocijalnim, samo jedno dijete (dječaka) neagresivnim te samo jedno dijete (dječaka) nisko prosocijalnim. Kad se ne uzmu u obzir samoprocjene, koje se najmanje slažu s procjenama drugih procjenjivača, dobivaju se nešto veći brojevi, ali stupanj slaganja s obzirom na maksimalno moguće slaganje i dalje je prilično nizak: devetoricu dječaka (i ni jednu djevojčicu) sva četiri procjenjivača smatraju visoko agresivnom (što s obzirom na maksimalno mogući broj slaganja, koji je 33, daje slaganje od 27%), šestero djece (2 djevojčice i 4 dječaka) visoko prosocijalnom (što s obzirom na maksimalno mogući broj slaganja, koji je 52, znači 12% slaganja) i dalje samo jednoga dječaka nisko agresivnim te trojicu dječaka nisko prosocijalnima (slaganje manje od 10%). Kad se izračunaju slaganja samo između odraslih procjenjivača (nastavnika, majki i očeva), dobivaju se još veći brojevi, ali se i dalje radi o razmjerno niskom stupnju slaganja: 17 djece (14 dječaka i 3 djevojčice) sve troje procjenjivača smatra visoko agresivnom (slaganje od 41%), 18 djece (11 djevojčica i 7 dječaka) visoko prosocijalnom (26% slaganja), sedmero djece (pet djevojčica i dva dječaka) neagresivnom (16% slaganja) te 17 djece (14 dječaka i 3 djevojčice) nisko prosocijalnom (37% slaganja).

RASPRAVA

Temeljni cilj ovoga rada bio je usporediti različite mjere agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja školske djece (samoprocjene te procjene vršnjaka, nastavnika, majki i očeva), odnosno utvrditi interkorelacije među njima i stupanj slaganja u identificiranju djece koja su visoko i nisko agresivna i prosocijalna, kako bi se razmotrile prednosti i nedostaci njihove primjene u kontekstu praktičnoga bavljenja problemom agresivnosti školske djece. Osim konvergentne valjanosti razmatranih mjera, ispitana je i njihova sposobnost razlikovanja skupina dječaka i djevojčica, za koje je poznato da se razlikuju po stupnju agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja.

Interkorelacije mjera agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja pokazale su kako se različiti procjenjivači međusobno više slažu u procjenama agresivnoga nego prosocijalnoga ponašanja, što je vjerojatno posljedica jasnije manifestacije i veće perceptivne uočljivosti agresivnoga u odnosu na prosocijalno i slična ponašanja (Achenbach i sur., 1987.). Osim toga, za razliku od prosocijalnoga ponašanja, agresivno je ponašanje ometajuće i uznemirujuće za osobe iz djetetove okoline (Keresteš, 2004.; Safran i sur., 1994.), zbog čega one mogu biti motiviranije za opažanje takvih ponašanja te ih i preciznije i točnije procjenjivati. Samoprocjene su pokazale najmanji stupanj povezanosti s ostalim mjerama, osobito kod procjena prosocijalnoga ponašanja (samoprocjene agresivnoga ponašanja korelirale su s ostalim mjerama oko .30, dok su samoprocjene prosocijalnoga ponašanja korelirale s ostalim mjerama prosocijalnoga ponašanja u rasponu od .00 do .12), što može značiti da prosocijalno ponašanje u mnogim situacijama ostaje nezapaženo i da druge osobe nemaju dobar uvid u takva djetetova ponašanja.

Utvrđeni obrasci korelacija između različitih mjera istoga ponašanja pokazuju važnost konteksta u kojem se djetetovo ponašanje događa i promatra. Najviše povezanosti utvrđene su između procjena osoba koje imaju priliku opažati dijete u istom kontekstu: majki i očeva (.70 za agresivno i .65 za prosocijalno ponašanje) te vršnjaka i nastavnika (.65 za agresivno i .31 za prosocijalno ponašanje). Korelacije između vršnjaka i nastavnika, s jedne strane, te očeva i majki, s druge, u pravilu su niže, ali još uvijek značajne (oko .40 za agresivno te .30 za prosocijalno ponašanje), što upućuje na istodobnu situacijsku specifičnost ponašanja i njegovu dosljednost u različitim situacijama i kontekstima. Obrasci i visine povezanosti između različitih mjera agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja utvrđeni u ovom radu slažu se s rezultatima prijašnjih istraživanja konvergentne valjanosti različitih mjera ovih oblika ponašanja (Greenar, 2000.; McEvoy i sur., 2003.; Pakaslahti i

Keltikangas-Järvinen, 2000.), a slični obrasci dobivaju se i za druge oblike djetetova ponašanja. Primjerice, glasovitom metaanalizom stupnja slaganja različitih osoba u procjeni djetetovih emocionalnih poteškoća i problema ponašanja, Achenbach i suradnici (1987.) utvrdili su da se korelacije između sličnih procjenjivača (osoba koje imaju priliku opažati dijete u sličnim situacijama, npr. majke i očevi kod kuće ili pak nastavnici i vršnjaci u školi) kreću oko .60, korelacije između različitih procjenjivača (npr. roditelja, s jedne strane, te nastavnika, s druge) oko .30, a korelacije između samoprocjena i procjena drugih osoba oko .20, pri čemu su za eksternalizirane poteškoće, tj. poteškoće u ponašanju, korelacije bile nešto veće nego za internalizirane ili emocionalne poteškoće.

Naši rezultati analize ekstremnih skupina djece s obzirom na izraženost agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja (skupina visokoagresivne djece, visokoprosocijalne djece, neagresivne djece i djece sa slabim prosocijalnim vještinama), koja je provedena na subuzorku djece čije je ponašanje procijenilo svih pet procjenjivača, te stupnja slaganja procjenjivača u identificiranju pripadnika tako definiranih ekstremnih skupina, u temeljnim su crtama potvrdili nalaze korelacijske analize, ali su otkrili i neke specifičnosti pojedinih mjera koje se nisu vidjele u korelacijskim analizama. Najvažnija razlika između rezultata korelacijskih analiza i analiza ekstremnih skupina odnosi se na vršnjačke procjene, koje su u analizi ekstremnih skupina pokazale slabiju povezanost s ostalim mjerama nego u korelacijskim analizama. Jedan od razloga za to može biti to što agresiju i prosocijalno ponašanje djeca školske dobi u znatno većoj mjeri izražavaju prema svojim vršnjacima nego prema ostalim procjenjivačima (roditeljima i nastavnicima). Drugim riječima, vršnjaci češće imaju priliku opažati djetetovo agresivno i prosocijalno ponašanje nego odrasli, pa su češće žrtve agresije, odnosno "korisnici" prosocijalnih ponašanja. Neki autori stoga vjeruju kako su oni točniji izvor podataka od nastavnika i roditelja (npr. Crick i Grotpeter, 1995.). Osim razlike u količini agresivnih i prosocijalnih ponašanja usmjerenih prema vršnjacima i odraslim osobama, postoji i razlika u vrstama tih ponašanja. Kako agresivne, tako i prosocijalne namjere prema nastavniku ili roditelju dijete će vjerojatno pokazati na drugačiji način nego te iste namjere prema vršnjaku. Ukratko, slabo slaganje vršnjačkih procjena i procjena odraslih moglo bi biti odraz boljeg uvida vršnjaka u dječja socijalna ponašanja.

Analize ekstremnih skupina pokazale su također kako se različiti procjenjivači međusobno najviše slažu u identificiranju visokoagresivne djece, a najmanje u identificiranju neagresivne djece. Ukupno gledajući, postotak slaganja svih pro-

cjenjivača u identificiranju ekstremnih skupina djece prilično je nizak. Na temelju procjena svih pet procjenjivača (uključujući i samo dijete), samo se nekoliko djece može svrstati u iste ekstremne skupine. Zanimljivo je da odrasli procjenjivači (nastavnici, majke i očevi) pokazuju veće međusobno slaganje nego djeca i njihovi vršnjaci. Jedan od mogućih razloga tomu jest socijalna (ne)poželjnost agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja, zbog koje dječje samoprocjene mogu biti iskrivljene, a njihovo ponašanje pred odraslima više kontrolirano nego pred vršnjacima. Uspoređujući procjene fizičke i socijalne (ili odnosne) agresije 59 predškolske djece kako su ih vidjeli razni procjenjivači (odgojitelji, vršnjaci i opažači), McEvoy i suradnici (2003.) odredili su stupanj njihova slaganja u identifikaciji najagresivnije djece i dobili rezultate slične našima. Od sedmero djece (četiri djevojčice i tri dječaka) koja su imala najviše rezultate na odgojiteljskim procjenama socijalne agresivnosti, njih troje vršnjaci su također procijenili socijalno najagresivnijima. Odgojitelji i opažači složili su se u identifikaciji dvoje djece kao socijalno najagresivnije. Međutim, ni jedno dijete nije svrstano u kategoriju socijalno najagresivnije djece od sva tri procjenjivača. Slično slaganje postojalo je i za fizičku agresiju. Od sedmero djece (svi dječaci) koje su odgojitelji proglasili fizički najagresivnijima, njih petoro vršnjaci su također procijenili fizički najagresivnijima. Odgojitelji i opažači složili su se u identifikaciji dvojice dječaka, dok se sva tri procjenjivača nisu složila ni za jedno dijete.

Dječaci su se u našem istraživanju pokazali agresivnijima i manje prosocijalnima od djevojčica na svih pet upotrijebljenih mjera, pri čemu su za agresivno ponašanje spolne razlike bile najizraženije u samoprocjenama i procjenama vršnjaka i nastavnika, a za prosocijalno ponašanje u procjenama majki, nastavnika i vršnjaka. Ovi rezultati slažu se s rezultatima brojnih drugih istraživanja u kojima su ispitivani slični oblici dječjega agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja (pregledi i metaanalize mogu se pronaći u Archer, 2004.; Coie i Dodge, 1997.; Eisenberg i Miller, 1990.; Eisenberg i Mussen, 1990.; Keresteš, 2002.; Raboteg-Šarić, 1995.; Tremblay, 1991.). Međutim, treba spomenuti kako istraživanja u kojima su ispitivani drugačiji oblici dječjega socijalnog ponašanja, primjerice indirektna ili prikrivena agresivnost (za razliku od direktne, kakva je ispitivana u ovom radu), rezultiraju drugačijim nalazima o spolnim razlikama, pokazujući kako su djevojčice sklonije indirektnoj agresivnosti od dječaka (Archer, 2004.; Björkquist, 1994.).

Gledajući ukupno, rezultati ovog istraživanja pokazuju kako su sve upotrijebljene mjere agresivnoga i prosocijalnoga ponašanja (njih pet) zadovoljavajuće pouzdane, odnosno ho-

mogene i osjetljive na očekivane spolne razlike. Može se također zaključiti kako sve ispitivane mjere imaju zadovoljavajuću konvergentnu valjanost, što pokazuje kako postoji znatno slaganje u procjenama različitih procjenjivača. Međutim, dobiveni koeficijenti korelacije uglavnom su umjerene visine, a postoci slaganja različitih procjenjivača niski, što pokazuje kako nije riječ o mjerama koje mogu zamijeniti jedna drugu, jer svaka ima visok stupanj specifičnosti. Premda su ovakve, tek umjerene povezanosti između različitih mjera istoga ponašanja neki autori skloni tumačiti kao pokazatelje njihove slabe pouzdanosti i valjanosti, Achenbach i suradnici (1987.) upozoravaju na pogreške u izvođenju takvih zaključaka. Naime, zadovoljavajući koeficijenti test-retest pouzdanosti i pouzdanosti tipa unutrašnje konzistencije pojedinačnih mjera, koji se redovito dobivaju u istraživanjima ove vrste, pokazuju kako se neslaganja u procjenama različitih procjenjivača ne mogu pripisati nepouzdanosti mjera. Dosljednost obrazaca povezanosti između različitih mjera istoga ponašanja, koja se utvrđuje u različitim istraživanjima, pokazuje kako su izvori neslaganja različitih procjenjivača sustavni i vjerojatno proizlaze iz razlika u djetetovu ponašanju u različitim situacijama, specifičnostima interakcije između djeteta i različitih osoba iz njegove okoline i specifičnim ulogama koje svaka od tih osoba ima u djetetovu životu.

Ukratko, istraživanja sličnosti i razlika u procjenama istoga ponašanja od različitih osoba rezultiraju otkrivanjem istog obrasca povezanosti, koji je u većini slučajeva neovisan o vrsti ponašanja koje se promatra (agresivno, prosocijalno, problemi ponašanja, emocionalne poteškoće), dobi djece koja su istraživanjem obuhvaćena (predškolska, školska, adolescenti), spolu djeteta i drugim obilježjima obuhvaćenih uzoraka. Najviše povezanosti redovito se dobivaju između procjena osoba koje opažaju dijete u istom kontekstu ili sličnim kontekstima, zatim između osoba koje opažaju dijete u različitim kontekstima, a najniže procjene postoje između samoprocjena i procjena drugih. Takav obrazac povezanosti pokazuje kako je svako ponašanje istodobno i situacijski specifično i dosljedno u različitim situacijama. Situacijska specifičnost upućuje na potrebu prikupljanja podataka o djetetovu ponašanju iz različitih izvora, odnosno od različitih osoba koje imaju priliku opažati dijete u različitom kontekstu. Nesavršeno slaganje različitih mjera istoga ponašanja, uz prisutnost takva dosljednog obrasca povezanosti i zadovoljavajućega test-retesta i pouzdanosti tipa unutrašnje konzistencije pojedinačnih mjera, pokazuje kako sve procjenjivače možemo smatrati pouzdanim i valjanim izvorom informacija o djetetu, od kojih svaki daje podatke koji nisu dostupni iz drugih izvora. Stoga je i u znanstvene i u praktične svrhe uvijek prepo-

ručljivo istodobno upotrijebiti više mjera istoga ponašanja, čime se promatrano ponašanje zahvaća u širem opsegu i s više aspekata. U školskoj praksi oslanjanje na samo jednu mjeru ili jedan izvor podataka o dječjem ponašanju može rezultirati neotkrivanjem dijela djece koja to ponašanje pokazuju u priličnoj mjeri, ali, primjerice, izvan školskoga konteksta (npr. djeca koja su agresivna kod kuće, ali nisu u školi).

U školama je podatke o djetetovu ponašanju najjednostavnije prikupiti od nastavnika i vršnjaka, pri čemu su procjene nastavnika ekonomičnije (analiza vršnjačkih procjena vremenski je prilično zahtjevna). Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako su nastavničke procjene jednako pouzdane i valjane kao i ostale upotrijebljene mjere, pa stoga opravdavaju njihovu primjenu. Osim ekonomičnosti, jedna od prednosti procjena nastavnika sastoji se i u njihovu poznavanju velikoga broja djece, što im omogućuje davanje relativnih procjena (u odnosu na drugu djecu) o učestalosti ili intenzitetu djetetova ponašanja. Ipak, neki autori ističu kako najbolji uvid u dječje agresivno i prosocijalno ponašanje imaju vršnjaci, jer se većina tih ponašanja događa u interakciji s vršnjacima (Crick i Grotpeter, 1995.). Stručnjacima u školama procjene roditelja teže je prikupiti od procjena nastavnika i vršnjaka. No kako roditelji raspolažu informacijama o djetetu koje nastavnicima i vršnjacima nisu dostupne, preporučljivo je informacije o djetetu tražiti i od njih. Visoko slaganje između majki i očeva utvrđeno u ovom radu pokazuje kako je pritom najčešće dovoljno prikupiti podatke od samo jednoga roditelja. Samoprocjene su u ovom istraživanju, kao i u ranijim istraživanjima, pokazale najslabiju konvergentnost s ostalim mjerama. Njihov je nedostatak i podložnost davanju socijalno poželjnih odgovora, odnosno tendencija djece ka podcjenjivanju svoje agresivnosti i precjenjivanju prosocijalnoga ponašanja. Unatoč tim nedostacima, neki autori ističu kako su djeca sama, osobito adolescenti, najbolji izvor podataka o vlastitu ponašanju, a kod ispitivanja funkcija i uloga koje neko ponašanje ima za dijete nezamjenjiv izvor podataka (Little i sur., 2003.). U slučaju agresivnoga ponašanja, bez poznavanja motiva koji se nalaze u njegovoj podlozi i funkcija koje ono ima, nemoguće ga je modificirati. Stoga se u kontekstu bavljenja problemom dječje agresivnosti u školama primjena samoprocjena također može preporučiti.

Razmatrajući rezultate ovog istraživanja, treba upozoriti i na nekoliko izvora njegovih slabosti i ograničenja. Premda su, ukupno uzevši, upotrijebljene mjere pokazale zadovoljavajuću pouzdanost, pouzdanost roditeljskih procjena djetetova prosocijalnoga ponašanja razmjerno je slaba i niža od ostalih koeficijenata pouzdanosti, vjerojatno zbog maloga broja upotrijebljenih čestica (samo tri). Nadalje, i vršnjačke i nastavničke procjene prosocijalnoga ponašanja sastojale su se

od samo jedne čestice, pri čemu je takva nastavnička mjera pokazala slabu osjetljivost. Moguće je da su niži koeficijenti korelacije između mjera prosocijalnoga ponašanja u odnosu na mjere agresivnoga ponašanja (posebno između samoprocjena i ostalih mjera) posljedica slabosti upotrijebljenih mjera, a ne spomenutih razlika u vidljivosti, lakoći opažanja i ometajućoj prirodi tih dviju vrsta ponašanja. Uz pouzdanije mjere prosocijalnoga ponašanja, njihova bi konvergentnost vjerojatno bila veća. S druge pak strane, moguće je da upravo slabija vidljivost prosocijalnoga ponašanja u odnosu na agresivno te manja motiviranost osoba iz djetetove okoline za njegovo opažanje dovodi do slabije pouzdanosti mjera prosocijalnoga u odnosu na mjere agresivnoga ponašanja. U svakom slučaju, u budućim istraživanjima mjerama prosocijalnoga ponašanja treba pridati veću pozornost. K tome, više informacija o karakteristikama nastavničkih procjena dobilo bi se kad bi se podaci prikupili od većega broja nastavnika, a ne samo od jednoga. Nastavnici imaju priliku opažati dijete u raznim situacijama, postavljaju pred dijete različite zahtjeve i imaju različite "osobne jednadžbe", pa informacije dobivene od većega broja nastavnika mogu pridonijeti boljem ukupnom razumijevanju djetetova ponašanja i njegovu valjanijem mjeranju. Konačno, rezultati ovog istraživanja ograničeni su time što su obuhvaćena samo direktna i otvorena agresivna ponašanja, koja čine tek dio dječje agresivnosti. U budućim istraživanjima, osim direktne, valja obuhvatiti i indirektnu agresivnost, koja je znatno sofisticiranija, teže vidljiva, pa stoga i teže mjerljiva, ali predstavlja važan aspekt agresivnosti osobito u školskoj dobi i adolescenciji te kod pripadnica ženskoga spola (Crick i Grottpeter, 1995.; Salmivalli i Kaukiainen, 2004.).

LITERATURA

Achenbach, T. M., McConaughy, S. H. & Howell, C. T. (1987.), Child/adolescent behavioral and emotional problems: Implications of cross-informant correlations for situational specificity. *Psychological Bulletin*, 101, 213-232.

Archer, J. (2004.), Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8, 291-322.

August, G. J., Realmuto, G. M., Hektner, J. M. & Bloomquist, M. L. (2001.), An integrated components preventive intervention for aggressive elementary school children: The early risers program. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 614-626.

Bilić, V. i Karlović, A. (ur.) (2004.), *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.

Björkquist, K. (1994.), Sex differences in physical, verbal, and indirect aggression: A review of recent research. *Sex Roles: A Journal of Research*, 30, 177-188.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 241-264

KERESTEŠ, G.:
MJERENJE...

- Brownell, M. T. & Walter-Thomas, C. (2001.), Stephen W. Smith: Strategies for building a positive classroom environment by preventing behavior problems. *Intervention in School and Clinic*, 37, 31-35.
- Campbell, D. T. & Fiske, D. W. (1959.), Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56, 81-105.
- Charach, A., Pepler, D. J. & Ziegler, S. (1995.), Bullying at school: A Canadian perspective. *Education Canada*, 35, 12-18.
- Coie, J. D. & Dodge, K. A. (1983.), Continuities and change in children's social status: A five-year longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 29, 261-282.
- Coie, J. D. & Dodge, K. A. (1997.), Aggression and antisocial behavior. U: P. Mussen (Series Ed.), W. Damon & N. Eisenberg (ur.), *Handbook of Child Psychology* (5th ed.): Vol. 3. Social, Emotional and Personality Development (str. 779-862). New York: Wiley.
- Craig, W. M. & Pepler, D. J. (1997.), Observations of bullying and victimization in the school yard. *Canadian Journal of School Psychology*, 13, 41-60.
- Crick, N. R. & Dodge, K. A. (1996.), Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002.
- Crick, N. R. & Grotpeter, J. K. (1995.), Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Dodge, K. A. (1991.), The structure and function of proactive and reactive aggression. U: D. Pepler & K. Rubin (ur.), *The development and treatment of childhood aggression* (str. 201-218). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dodge, K. A. & Coie, J. D. (1987.), Social information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 1146-1158.
- Eisenberg, N. & Miller, P. (1990.), The development of prosocial behavior versus nonprosocial behavior in children. U: M. Lewis & S. M. Miller (ur.), *Handbook of developmental psychopathology* (str. 181-188). New York: Plenum.
- Eisenberg, N. & Mussen, P. H. (1990.), *The roots of prosocial behavior in children*. New York: Cambridge University Press.
- Elez, K. (2003.), *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*. Neobjavljen diplomski rad, Zagreb: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Eron, L. & Huesmann, R. (1984.), The relation of prosocial behavior to the development of aggression and psychopathology. *Aggressive Behavior*, 10, 201-211.
- Eron, L., Huesmann, R., Spindler, A., Guerra, N., Henry, D., Tolan, P. & VanAcker, R. – Metropolitan Area Child Study Research Group (2002.), A cognitive-ecological approach to preventing aggression in urban settings: Initial outcomes for high-risk children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 179-194.
- Farrington, D. P. (1994.), Childhood, adolescent, and adult features of violent males. U: L. R. Huesmann (ur.), *Aggressive Behavior: Current Perspectives* (str. 215-340). New York: Plenum.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 241-264

KERESTEŠ, G.:
MJERENJE...

- Fields, S. A. & McNamara, J. R. (2003.), The prevention of child and adolescent violence: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 8, 61-91.
- Greenar, S. H. (2000.), Peer assessment of children's prosocial behavior. *Journal of Moral Education*, 29, 47-60.
- Haapsalo, J., Tremblay, R. E., Boulerice, B. & Vitaro, F. (2000.), Relative advantage of person- and variable-based approaches for predicting problem behaviors from kindergarten assessments. *Journal of Quantitative Criminology*, 16, 145-168.
- Huesmann, L. R., Eron, L. D., Lefkowitz, M. M. & Walder, L. O. (1984.), Stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, 20, 1120-1134.
- Keresteš, G. (2002.), *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Keresteš, G. (2004.), Stavovi nastavnika prema dječjem agresivnom ponašanju: Utjecaj vrste agresije, spola agresora i spola žrtve. *Društvena istraživanja*, 13, 1055-1079.
- Little, T. D., Jones, S. M., Henrich, C. C. & Hawley, P. H. (2003.), Disentangling the "whys" from "whats" of aggressive behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 27, 122-133.
- McEvoy, M. A., Estrem, T. L., Rodriguez, M. C. & Olson, M. L. (2003.), Assessing relational and physical aggression among preschool children: Intermethod agreement. *Topics in Early Childhood Special Education*, 23, 53-63.
- McNeilly-Choque, M. K., Hart, C. H., Robinson, C. C., Nelson, L. J. & Olsen, S. F. (1996.), Overt and relational aggression on the playground: Correspondence among different informants. *Journal of Research in Childhood Education*, 11, 47-67.
- Molina, B. S. G., Pelham, W. E., Blumenthal, J. & Galiszewski, E. (1998.), Agreement among teachers' behavior ratings of adolescents with a childhood history of attention deficit hyperactivity disorder. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27, 330-339.
- Olweus, D. (1991.), Bully/Victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. U: D. J. Pepler & K. H. Rubin (ur.), *The development and treatment of childhood aggression* (str. 411-448). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1998.), *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pakaslahti, L. & Keltikangas-Järvinen, L. (2000.), Comparison of peer, teacher, and self-assessments on adolescent direct and indirect aggression. *Educational Psychology*, 20, 177-190.
- Parker, J. G. & Asher, S. R. (1987.), Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin*, 102, 357-389.
- Poulin, F. & Boivin, M. (2000.), Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment*, 12, 115-122.
- Poulou, M. & Norwich, B. (2000.), Teachers' perceptions of students with emotional and behavioral difficulties: Severity and prevalence. *European Journal of Special Needs Education*, 15, 171-187.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 241-264

KERESTEŠ, G.:
MJERENJE...

Raboteg-Šarić, Z. (1993.), *Empatija, moralno rasuđivanje i različiti oblici prosocijalnog ponašanja*. Neobjavljena disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.

Raboteg-Šarić, Z. (1995.), *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.

Safran, S. P., Safran, J. S. & Rich, C. E. (1994.), What disturbs students – An examination of age and gender differences. *Journal of Special Education*, 28, 138-148.

Salmivalli, C. & Kaukiainen, A. (2004.), "Female aggression" revisited: Variable- and person-centered approaches to studying gender differences in different types of aggression. *Aggressive Behavior*, 30, 158-163.

Stattin, H. & Magnusson, D. (1989.), The role of early aggressive behavior in the frequency, seriousness and types of later crime. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 57, 710-718.

Stephenson, J., Linfoot, K. & Martin, A. (2000.), Behaviours of concern to teachers in the early years of school. *International Journal of Disability, Development and Education*, 47, 225-235.

Teglasi, H. & Rothamn, L. (2001.), STORIES: Classroom-based program to reduce aggressive behavior. *Journal of School Psychology*, 39, 71-94.

Tremblay, R. E. (1991.), Aggression, prosocial behavior, and gender: Three magic words, but no magic wand. U: D. J. Pepler & K. H. Rubin (ur.), *The development and treatment of childhood aggression* (str. 71-78). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Tremblay, R. E., Masse, B., Perron, D., LeBlanc, M., Schwartzman, A. E. & Ledingham, J. E. (1992.), Early disruptive behavior, poor school achievement, delinquent behavior and delinquent personality: Longitudinal analyses. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 60, 64-72.

Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V. & Bratko, D. (1999.), Pet ownership, the type of pet and socio-emotional development of school children. *Anthrozoos*, 12, 211-217.

Vizek-Vidović, V., Arambašić, L., Keresteš, G., Kuterovac-Jagodić, G. & Vlahović-Štetić, V. (2001.), Pet ownership in childhood and socio-emotional characteristics, work values and professional choices in early adulthood. *Anthrozoos*, 14, 224-231.

Measuring School-Children's Aggressive and Prosocial Behavior: Comparison of Ratings of Different Informants

Gordana KERESTEŠ
Faculty of Philosophy, Zagreb

The aim of this study was to compare five measures of aggressive and prosocial behavior of school children. Data were collected from elementary school children in grades 5th to 8th, their parents, classmates, and homeroom teachers. All five measures of aggression (self-ratings, peer ratings,

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 241-264

KERESTEŠ, G.:
MJERENJE...

home-room teachers' ratings, mother ratings, and father ratings) correlated significantly. Self-ratings of prosocial behavior correlated significantly only with father ratings, while the other four measures of prosocial behavior were in significant intercorrelations. All the correlations were somewhat higher for aggressive in comparison with prosocial behavior. Analyses of the concordance between different informants in identifying the most and the least aggressive and prosocial children roughly confirmed the results of the correlational analyses. However, besides self-ratings, peer ratings also showed poorer concordance with other measures. As expected, and in accordance with numerous previous research findings, boys were rated as more aggressive than girls, and girls as more prosocial than boys by all five informants. Advantages and disadvantages of each measure employed in the study, were highlighted in the discussion. Practical implications of the results obtained and importance of assessing behavior in multiple contexts were also discussed.

Key words: elementary school children, aggressiveness, prosocial behavior, situational specifics, gender differences

Die Ermittlung aggressiven und prosozialen Verhaltens von Schulkindern: Ein Vergleich verschiedener Einschätzungen

Gordana KERESTEŠ
Philosophische Fakultät, Zagreb

In dieser Arbeit sollten verschiedene Faktoren aggressiven und prosozialen Verhaltens von Schulkindern miteinander verglichen werden. Die Angaben zum Kinderverhalten lieferten 842 Schüler der letzten Grundschulklassen,* ihre Eltern sowie Klassenkameraden und Klassenlehrer. Bei der Einschätzung aggressiven Verhalten ergaben sich bedeutende Korrelationen zwischen sämtlichen der fünf untersuchten Faktoren (Selbsteinschätzung, Einschätzung der Altersgenossen, Einschätzung vonseiten des Klassenlehrers, Einschätzung vonseiten der Mütter und der Väter). Bei der Untersuchung prosozialen Verhaltens zeigten die Selbsteinschätzungen der Schüler lediglich mit den Einschätzungen der Väter eine bedeutende Korrelation, während die übrigen Faktoren alle untereinander bedeutende Korrelationen aufwiesen. Im Falle von Aggressionsverhalten waren sämtliche Korrelationen ausgeprägter als bei prosozialem Verhalten. Eine Analyse der Übereinstimmung von Einschätzungen unterschiedlicher Provenienz in Bezug auf die Identifizierung von Kindern mit

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 241-264

KERESTEŠ, G.:
MJERENJE...

stärkstem Aggressionsverhalten bzw. solchen, die am wenigsten aggressiv sind und prosoziales Verhalten zeigen, bestätigte die Ergebnisse der Korrelationsanalysen. Doch neben den Selbsteinschätzungen der Befragten zeigten auch die Einschätzungen durch die Altersgenossen eine geringere Übereinstimmung mit den übrigen Faktoren. Wie erwartet und in Anlehnung an frühere Untersuchungen, bewerteten sämtliche Einschätzerinstanzen die Gruppe der Jungen als aggressiver und weniger prosozial als die Mädchen. Die Verfasserin des Artikels erörtert abschließend die Vor- und Nachteile der eingesetzten Ermittlungsverfahren. Es werden die praktischen Implikationen der erhaltenen Resultate hervorgehoben sowie die Bedeutung, die die Untersuchung verschiedener Verhaltensmuster innerhalb jeweils unterschiedlicher Kontexte hat.

*Die kroatische Grundschule umfasst die Klassen 1 bis 8 (Anm. d. Übers.).

Schlüsselwörter: Grundschulkinder, Aggressivität, prosoziales Verhalten, situative Spezifika, geschlechterbedingte Unterschiede